

ПРАКТИКА ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ МАСОВИХ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано роль систем масових електронних платежів у ринковій економіці. Проведено аналіз діяльності вітчизняних та міжнародних систем масових електронних платежів в Україні. Визначено шляхи удосконалення їх функціонування

Ключові слова: електронний платіж, ринкова економіка, платіжні системи, платіжний інструмент

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку ринкової економіки України все більше зростає інтерес до питань розвитку систем масових електронних платежів. Відповідно до Закону України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" система масових платежів призначена для переказу грошей за операціями, що здійснюються юридичними та фізичними особами із застосуванням спеціальних платіжних засобів. Спеціальний платіжний засіб (СПЗ) – платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держатель цього інструменту здійснює платіжні операції з рахунку платника або банку, а також інші операції, установлені договором. Застосування СПЗ у країнах із розвинутою ринковою економікою вже стало звичайною практикою. В Україні вони лише починають займати свою нішу на ринку банківських та торговельних послуг. Економічний ефект від їх впровадження й використання важко переоцінити. Їх ефективний розвиток дозволяє швидко виконувати платежі клієнтів при розрахунках за товари і послуги. Саме тому актуальною є тема щодо удосконалення функціонування систем масових електронних платежів в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Організаційно-правові засади та аналіз функціонування систем масових електронних платежів є предметом дослідження таких вчених, як В. І. Міщенко, О. Д. Вовчак, С. О. Пиріг, Л. А. Відничук-Вірван. Окремі проблеми діяльності цих платіжних систем та напрями їх вирішення розглянуто такими авторами, як А.Н. Савченко, С.В. Герасимова, О.А. Брегеда, І.Г. Пахомова, В.В. Тищенко, О.М. Колодізев тощо. Проблеми та перспективи Національної системи масових електронних платежів досліджували Н. І. Селівьорстова, К.О. Кіреєва, Я.І. Чайковський, С. Компанієць. Тому є потреба подальшого вивчення та комплексного розгляду проблем організації і функціонування систем масових електронних платежів та розробка пропозицій щодо їх ефективного розвитку.

Мета дослідження – обґрунтування ролі систем масових електронних платежів, проведення аналізу діяльності систем масових електронних платежів в Україні, виявлення проблем їх розвитку та визначення напрямків удосконалення цих систем.

Викладення основного матеріалу. На основі систематизації теоретичних положень із питань організації та функціонування систем масових електронних платежів визначено їх роль у ринковій економіці:

– активізують і вдосконалюють зовнішню та внутрішню торгівлю, забезпечують обслуговування роздрібного товарообігу в економіці;

– впливають на механізм дії грошово-кредитної політики: при ефективній роботі платіжної системи заходи кредитно-грошової політики можуть сприяти стабільному коригуванню процентних ставок, а отже, впливати на сферу матеріального виробництва;

– посилюють контроль за станом грошової маси в державі, підвищують можливості банків і Національного банку України контролювати здійснення платежів;

– зменшують витрати на підтримку готівкового грошового обігу: зниження потреби в готівці може дати щорічну економію коштів Держбюджету в розмірі 60-100 млн. дол.;

– прискорюють здійснення розрахунків та обігу коштів, зменшують документообіг;

– забезпечують зручність для учасників угоди як при використанні готівкових грошей, так і при безготівкових розрахунках;

– забезпечують оплату товарів і послуг у безготівковій формі за допомогою карток, а також зберігання та накопичення заощаджень у банках на поточних і карткових рахунках;

– дозволяють клієнтам широко використовувати кредит у повсякденній практиці;

– збільшують обсяги залучених коштів населення на банківські рахунки та розширення обсягів кредитування національної економіки, оскільки дають змогу залучити й змусити працювати ті кошти, які знаходяться нині в населення, допомагають у боротьбі з тінювою економікою шляхом повернення до банківського обігу коштів;

– дає змогу банкам-учасникам надавати клієнтам ширший спектр послуг, що приносять значні прибутки.

Українські банки у 2010-2011 роках пропонували своїм клієнтам такі послуги з використанням платіжних карток:

1) безготівкові розрахунки за товари та послуги у торгово-сервісній мережі;

2) отримання готівки в банкоматах та установах банків;

3) використання послуги голосової авторизації;

4) розрахунки за товари та послуги в мережі інтернет;

5) зняття готівки з платіжної картки безпосередньо за кордоном, відмовившись від перевезення її через митний кордон;

6) переказ коштів між платіжними картками даного банку за допомогою банкоматів;

7) переказ коштів між картками платіжної системи Visa будь-якого банку України у банкоматах;

8) інші операції.

На території України застосовуються спеціальні платіжні засоби, емітовані членами внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем. Їх емісія в межах України проводиться виключно банками-резидентами, які мають ліцензію НБУ на здійснення таких операцій та уклали договір із внутрішньодержавною або міжнародною платіжною системою.

Серед внутрішньодержавних систем масових електронних платежів в Україні існують Національна система масових електронних платежів (НСМЕП), Укркарт, одноемітентні (внутрішньобанківські) платіжні системи, впроваджені окремими вітчизняними банками.

НСМЕП – внутрішньодержавна банківська багатоемітентна платіжна система масових платежів, яка була створена за підтримки і за ініціативою Національного банку України, де розрахунки за товари і послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів за технологією, що розроблена НБУ. До спеціальних платіжних засобів НСМЕП належать платіжні картки та мобільні платіжні інструменти.

У НСМЕП використовуються платіжні картки з такими платіжними інструментами, як електронний гаманець та електронний чек. Застосування електронного гаманця економічно доцільне навіть при розрахунках малими сумами (від кількох копійок). Електронний чек орієнтований на застосування при середніх та значних за сумою платежах (від кількох до тисяч гривень).

Мобільний платіжний інструмент (МПІ) - спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку смарт-картки, що є носієм персоналізованого платіжного мобільного додатка НСМЕП та відповідного додатка оператора мобільного зв'язку.

У НСМЕП застосовуються платіжні картки з вбудованими чіп-модулями – смарт-картки. Смарт-картка, яка є носієм копії фінансової інформації в НСМЕП, на відміну від пластикової картки з магнітною смугою, найбільш повно задовольняє вимоги безпеки. Платіжні картки НСМЕП мають високий ступінь захисту від несанкціонованого доступу (за п'ять років функціонування системи не зафіксовано жодної успішної шахрайської операції з картками НСМЕП). Висока довіра до цієї системи базується на гарантованій програмно – технологічній захищеності чіпових платіжних карток та визнаній безпеці операцій, що підтверджується збільшенням обсягу операцій за платіжними картками та зростаючою їх емісією. Для емітації картки не потрібна наявність високоякісних каналів зв'язку у сфері торгівлі і послуг. Картка НСМЕП має низьку собівартість операцій і

невисоку вартість програмних продуктів вітчизняних фірм, і високі експлуатаційні характеристики, і відповідно термін використання картки (до 5-ти років). На її базі створена високоефективна офф-лайн технологія, тобто така, що не потребує оперативного зв'язку з банківським рахунком під час виконання платіжних операцій і яка значно зменшує експлуатаційні витрати. За рахунок цього участь у НСМЕП може брати населення України з малими доходами (пенсіонери, студенти тощо), а швидкість обслуговування набагато більша, ніж при розрахунках готівкою та операціях картками з магнітною смугою.

Результати аналізу діяльності НСМЕП показали, що членами та учасниками НСМЕП, стали 59 банків. Лідерами з емісії платіжних карток НСМЕП на кінець 2010 року є такі банки: АБ "Експрес-Банк" (1 256 тис. карток), АТ "Імексбанк" (1 082 тис. карток), ПАТ "Мегабанк" (253 тис. карток), Банк "Демарк" (113 тис. карток) [6]. За даними Головного процесингового центру НСМЕП протягом 2010 року банками-членами НСМЕП було емітовано 239 317 карток. Загальна кількість карток НСМЕП за станом на 04.01.2011 становила 2 898 433 одиниць (рис. 1).

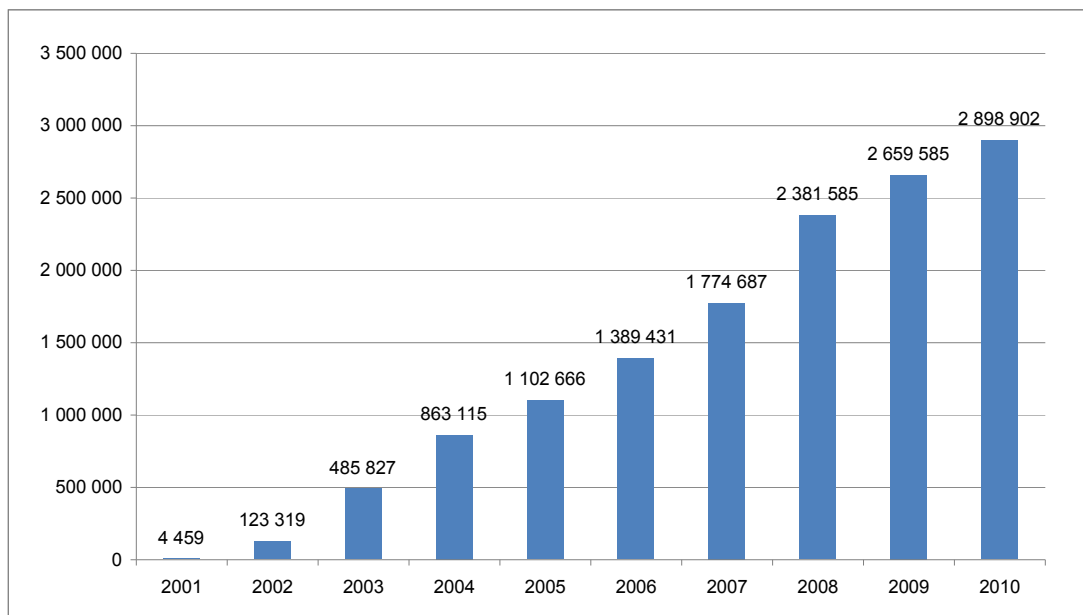

Рис. 1. Емісія платіжних карток НСМЕП [6]

У НСМЕП на початок 2011 року термінальна мережа (банкомати і термінали) нараховувала 5 913 одиниць (протягом 2010 року збільшилась на 89 одиниць). Динаміку зростання кількості термінального обладнання НСМЕП наведено нижче (рис. 2). За кількістю одиниць термінального обладнання лідерами на кінець 2010 року є такі банки: АТ "Імексбанк" (1 775 одиниць), АБ "Експрес-Банк" (1 726 одиниць), ВАТ КБ "Хрещатик" (747 одиниць), ПАТ "Мегабанк" (374 одиниць).

Свідченням зростання завантаження системи є постійне зростання оборотів НСМЕП, які за 2010 рік склали понад 25,9 млрд. грн. (рис. 3).

Щодо перспектив подальшого розвитку НСМЕП, то у НБУ завершуються розробки специфікацій розширених структур представлення інформації за фінансовими операціями, що виконані на термінальному обладнанні.

Недоліки карток НСМЕП на даний момент такі:

1. Користуватися картками цієї системи для зняття коштів та оплати в торгівельній мережі поки можна тільки в межах України.

2. Ще далеко недостатнім є покриття України мережею банкоматів і терміналів, які обслуговують

НСМЕП. Особливо в порівнянні з пристроями, що обслуговують міжнародні платіжні системи (МПС), такі як Visa, Mastercard та інші. Проте банки-емітенти карт НСМЕП дозволяють отримувати готівку з рахунків таких карт і в банківських відділеннях, але коштує це дорожче, ніж в банкоматах.

3. Для індивідуальної захищеної оплати картками НСМЕП через інтернет удома або на робочому місці необхідна купівля спеціального зчитувального пристрою, картрідера (від 50 до 100 грн; банки зазвичай інструктують власників карток про торговельних дилерів таких пристроїв).

4. Не зацікавлені в поширенні карт НСМЕП і банки, тому що на даний момент економічна вигода від емісії карт МПС переважає можливі втрати від порівняно невисокої їх безпеки. І до тих пір, поки ця ситуація збережеться, ніякі адміністративні заходи НБУ щодо розширення сфер застосування НСМЕП (як наприклад, неможливість обслуговувати зарплатні проекти бюджетних організацій, якщо банк не є членом НСМЕП) не матимуть ефекту.

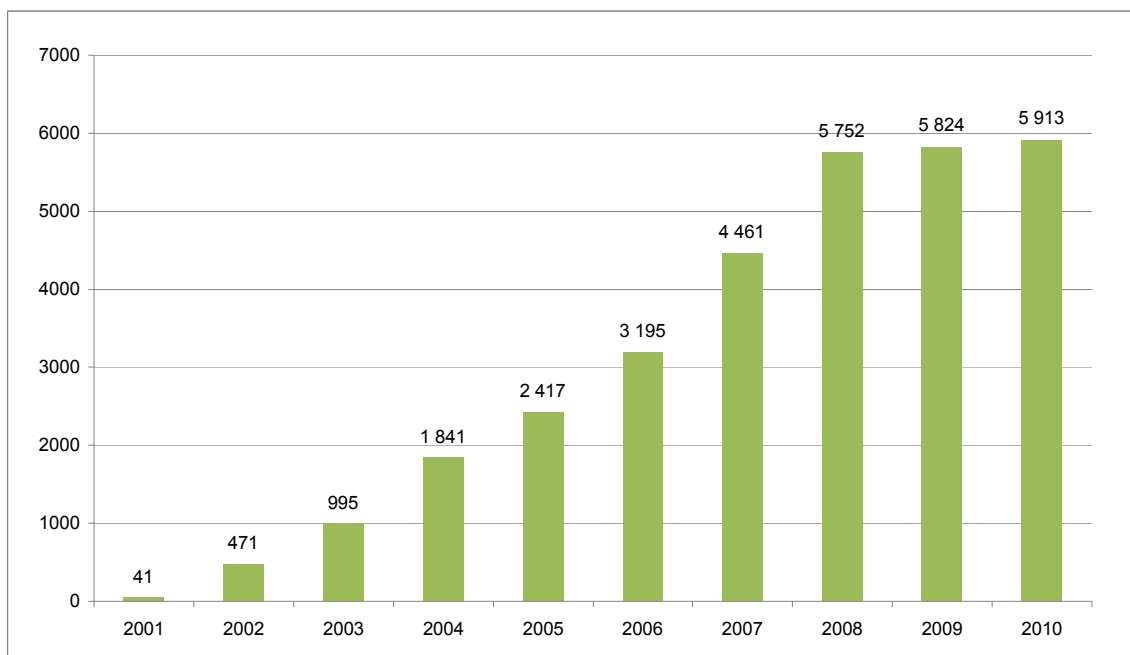

Рис. 2. Зростання кількості терміналів за роками (шт.)[6]

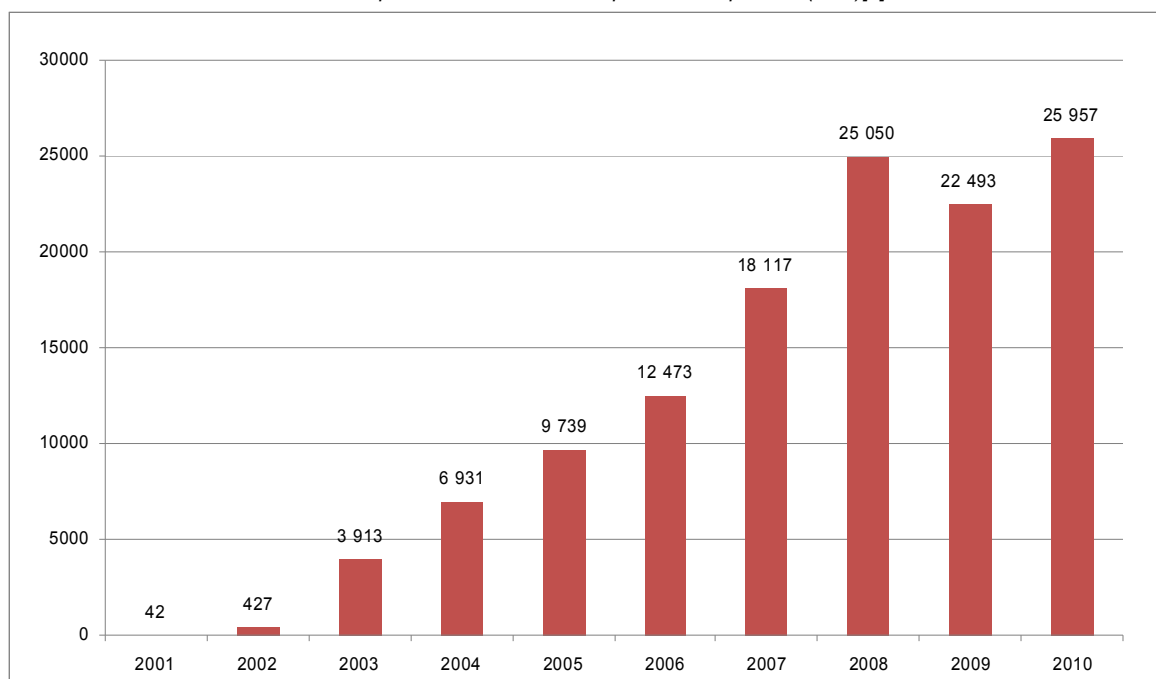

Рис. 3. Річні обороти НСМЕП (млн. грн.)[6].

Банк повинен провести значну роботу щодо внутрішнього доопрацювання програмного забезпечення, зокрема, перехід на нові технологічні стандарти тощо. Хоча умови участі банків в НСМЕП досить лояльні, проте вартість затрат на модернізацію програмного забезпечення еквайрингового обладнання, необхідного для обслуговування карт НСМЕП, досить висока, що в кінцевому рахунку для банків із розвинутою мережею банкоматів і торгових терміналів є дуже витратним процесом.

Основними членами системи є невеликі і середні фінансові установи. Більші вважають за краще працювати з відомішими платіжними системами, такими як Master Card і Visa. У зв'язку з тим, що необхідна кількість банкоматів і торгових точок представлена не в усіх регіонах країни, великі банки відмовляються вступати в НСМЕП, хоч і вартість, і умови національної системи набагато м'якші і дешевші за міжнародні платіжні системи.

Для створення національної системи масових електронних платежів населення за товари та послуги за допомогою пластикових карток у вересні 1995 року було створене акціонерне товариство "Українська національна розрахункова картка" (скорочено "УкрКарт"). Платіжна система УкрКарт - це спільний проект національного масштабу, який створений провідними банками України за згодою НБУ. На 01.09.2011 року до ПС "УкрКарт" підключено 49 банків-учасників. За минулий рік клієнтська база платіжної системи поповнилася шістьма банками, серед яких "Контракт", "Радикал", "Глобус", "Ринкові технології", "Авант-Банк", "Златобанк". Ще більш "урожайним" на число нових клієнтів був попередній рік: тоді учасниками ПС УкрКарт стали дев'ять банків, у тому числі "Ощадбанк" і "БМ-банк".

План розвитку проекту "УкрКарт" на 2012 рік передбачає:

– подальший розвиток термінальної мережі “УкрКарт”;
 – розширення мережі “УкрПлат” - впровадження та розробка нових контентів, банківських послуг, спільні проекти з автоматичними заправними станціями, паркінгами, вищими навчальними закладами, ЖЕКами та ОСББ, автоматизація грошових переказів на пластикову карту, подальший розвиток контентів для термінальної мережі;
 – розвиток Інтернет-банкінгу, Інтернет-комерції [4].

Сьогодні банки України беруть активну участь у міжнародних платіжних системах. Відповідно до чинного законодавства, міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою

діяльність на території двох і більше країн та забезпечує переказування грошей із однієї країни в іншу. Найвідомішими у світі є VISA International, American Express, Diners Club International, MasterCard International. На сьогодні найбільшою міжнародною платіжною організацією у світі є VISA International, на яку припадає 60 % ринку банківських карток. Другою за світовими показниками є MasterCard International, вона володіє 30 % світового ринку.

За даними Національного банку України, станом на 01.01.2012 року на території України функціонувало 5 міжнародних карток систем переказу коштів, створених нерезидентами (табл. 1).

Таблиця 1. Міжнародні карткові платіжні системи, створені нерезидентами, документи яких відповідають вимогам положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем

№ п/п	Назва системи	Назва платіжної організації міжнародної платіжної системи
1	Visa International	Visa International Service Association
2	Золотая Корона	ЗАТ “Золотая Корона”
3	MasterCard International	MasterCard International Incorporated
4	Юнион Кард	ЗАТ “Процессинговая компания “Юнион Кард”
5	American Express	Фінансова компанія “American Express”

Учасниками міжнародної масової платіжної системи Visa International було 109 вітчизняних банків, MasterCard International – 84, American Express – 17, Золотая Корона – 3, Юнион Кард – 3 [5].

За даними НБУ, станом на 1 січня 2012 року членами карток платіжних систем були 142 банки (81% від загальної кількості), котрі обслуговували понад 35 млн. клієнтів. Загальна кількість платіжних карток, термін дії яких не закінчився, становила понад 57, 893 млн. У 2011 році кількість активних платіжних карток (за якими була здійснена хоча б одна платіжна операція за останні 12 місяців) зросла на 18,5% або на 5,5 млн. штук і досягла 34,85 млн. штук. При цьому кількість власників платіжних карток вперше з 2002 року зменшилася на 12% або на 4,76 мільйони чоловік [2]. У результаті, за підсумками 2011 року, кількість активних платіжних карток і їх власників практично зрівнялася. Притому, що за підсумками 2010 і 2009 років кількість власників карток була приблизно на третину більша, ніж кількість карток, що використовуються.

Лідерами за кількістю емітованих платіжних карток є: ПАТ “Приватбанк” – близько 18 168 тис. шт.; ПАТ “Райффайзен Банк “Аваль” – понад 2 896 тис.шт. (із них близько 767 тис. шт. – локальні внутрішньобанківські); ПАТ “Державний ощадний банк України” – близько 2 011 тис. шт. (із них близько 194 тис. шт. – локальні внутрішньобанківські); ПАТ “Укрсиббанк” – понад 974 тис. шт.; ПАТ “Промінвестбанк” – майже 927 тис. шт.; ПАТ “Укрсоцбанк” – близько 877 тис. шт.

За 2011 рік кількість банкоматів, що обслуговували держателів платіжних карток, збільшилася на 2 834 од. (9,4%) і становила 32 997 од., з них із функцією: внесення готівки – на 1 465 од. (до 3 508 од.), видачі готівки – на 1007 од. (до 26 760 од.), переказу коштів – на 19 од. (до 663 од.).

За 2011 рік держателями платіжних карток було здійснено операцій із використанням платіжних карток:
 – із дебетовою функцією 722.8 млн. шт. (83% від загальної кількості операцій) на суму 527.5 млрд. грн. (92% від загальної суми операцій за картками);
 – із кредитною функцією – 152.6 млн. шт. (17% від загальної кількості операцій) на суму 48.4 млрд. грн. (8% від загальної суми операцій за картками).

Обсяги операцій за кордоном становили 2.4% (13.6 млрд. грн.) від їх загальної суми.
 Порівняно з даними за 2010 рік у 2011 році:

– кількість операцій із застосуванням платіжних карток, емітованих українськими банками, збільшилася на 182.8 млн. од. (26%) і становила 875.4 млн. од.;

– обороти за операціями з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросли на 125.2 млрд. грн. (22%) і становили 575.9 млрд. грн. [2].

У структурі розрахунків пластиком, як і раніше, переважають операції зі зняття готівки в банкоматі. Обсяг операцій із отримання готівки за 2011 рік збільшився на 109 млрд. грн. (26%) порівняно з 2010 роком і становив близько 530 млрд. грн. (91.9% від загальної суми операцій за картками), а безготівкових розрахунків – на 17 млрд. грн. (59%) і становив понад 46 млрд. грн. (8.1%). Кількість операцій із отримання готівки за 2011 рік збільшилася на 90.1 млн. шт. (16%) порівняно з 2010 роком і становила понад 661.3 млн. шт. (75.5% від загальної кількості операцій за платіжними картками), а безготівкових платежів – на 92.6 млн. шт. (76%) і становила понад 214.0 млн. шт. (24.5%) [2]. Як бачимо, не дивлячись на те, що сума безготівкових операцій із використанням пластикових карток складає всього 8% від загального обсягу витрат, кількість безготівкових операцій в 2011 році досягла майже четверть від загальної кількості операцій із використанням пластикових карток. У 2011 році українці стали набагато частіше використовувати платіжні картки для розрахунків в Інтернеті. Не дивлячись на порівняно невеликий обсяг безготівкових розрахунків за платіжними картками, стрімко зросла в 2011 році кількість спеціальних карт для безготівкових розрахунків в Інтернеті: відразу на 665% до 987 тисяч штук (табл. 2) [7].

Фактори, що стримують використання платіжних карток для здійснення безготівкових платежів:

- 1) низький рівень купівельної спроможності населення;
- 2) незацікавленість населення у користуванні платіжними картками;
- 3) відсутність кредитних історій фізичних осіб, що стримує розвиток кредитування з використанням платіжних карток;
- 4) незацікавленість торговців у впровадженні безготівкових форм розрахунків (досить високі банківські комісійні, прозорість платежів, додаткові витрати на купівлю та обслуговування термінального обладнання і навчання персоналу);
- 5) недостатньо розвинена інфраструктура обслуговування платіжних карток.

Таблиця 2. Кількість платіжних карт залежно від виду, за підсумками 2011 року

Вид платіжної картки	Кількість емітованих карт, тис.шт.		Зміна за 2011 рік	
	01.01.2011	01.01.2012	тис.шт.	%
3 магнітною смугою	27 438	32 022	4 584	16,71%
3 чіпом	602	653	51	8,47%
3 чіпом і магнітною смугою	1 236	1 188	-48	-3,88%
Для розрахунків в Інтернеті	129	987	858	665,12%

За даними табл. 2 видно, що продовжує збільшуватися кількість випущених карт із магнітною смугою - за 2011 рік їхня кількість зросла майже на 17%. При цьому кількість карт з чіпом зросла на 8,5%, а кількість комбінованих карт із магнітною смугою і чіпом зменшилася - майже на 4% [7].

Картки з магнітною смугою мають той недолік, що не несуть у собі інформації про зміну залишку коштів на рахунку платника після кожної транзакції. Тому при кожній операції потрібно звертатися до банку за цією інформацією, що затримує саму транзакцію і здорожує весь процес платежу. Цієї вади позбавлена смарт-картка, яка характеризується тим, що замість магнітної смуги в неї вмонтована мікросхема, яка, власне, є мікропроцесором, здатним самостійно обробляти і запам'ятовувати зміну інформації, зокрема визначати вільний залишок коштів на поточному рахунку чи залишок ліміту кредитної лінії на позичковому рахунку платника. Поява смарт-картки відкрила можливість для створення "електронного гаманця", за допомогою якого платник може автономно здійснювати всі свої платежі в безготівковій формі, не звертаючись кожного разу до банку-емітента картки за підтвердженням його платоспроможності. Смарт-картка має й інші переваги. У неї значно ширші функціональні можливості, оскільки мікросхема спроможна утримувати набагато більший обсяг інформації, оперативну її обробляти і поновлювати. У разі використання карток з магнітною смужкою для авторизації платежу необхідно в режимі *on-line* або по телефону зв'язатися з банком чи процесинговим центром для отримання дозволу на виконання транзакції. Основна проблема, що постає при цьому, — це забезпечення надійного, захищеного і недорогого зв'язку, що не завжди є можливим. Перевагу тут мають смарт-картки, у яких для отримання дозволу на проведення платежу не потрібно зв'язуватися з банком-емітентом чи процесинговим центром. Дозвіл на платіж дає сама картка при її контакті з терміналом торговельного закладу. При цьому різко скорочуються витрати на забезпечення виконання платежів, оскільки в цьому разі засоби зв'язку не відіграють такої ролі, як у випадку з картками з магнітною смужкою. Крім того, смарт-карта значно надійніша, ніж картка з магнітною смугою, забезпечує мінімізацію ризиків шахрайств, оскільки має високу міру захисту і практично не може бути підроблена.

При цьому хотілося б відзначити, що 31 січня 2011 р. Резолюцією Ради Європи були введені правила, згідно з якими емітенти в країнах Євросоюзу зобов'язані виготовляти платіжні карти з чіпами. Проте статистика показує, що на даному етапі на емісію платіжних карт українськими банками ця ситуація поки не вплинула. Міжнародні платіжні системи активно стимулюють банки переходити на чіпові технології, зважаючи на їх підвищену безпеку використання. Однією з переваг емісії чіпових карт для банків є також підвищений інтерчейндж (комісія, на якій заробляють банк-емітент картки і банк-власник банкомату) за операціями, що пройшли за такими картками.

І справді, чіпові картки можна оформити вже в 23 установах із 50-ти банків-лідерів за активами (за даними дослідження компанії "Простобанк Консалтинг" на 20.10.2011 р.). Йдеться про картки з чіпом і магнітною смугою одночасно, карток МПС із одним чіпом в Україні немає.

Минулий 2011 рік став для сегмента пластикових карток роком інновацій. Банки та платіжні системи в цьому році пропонували власникам "пластику" нові послуги та різноманітні технологічні новинки. І хоча більшість із них не набули широкого поширення, саме їх поява дає українським користувачам платіжних карт надію на розширення спектра послуг і можливостей. Наприклад, цілий ряд "пластикових" новинок увів у 2011 році "ПриватБанк". По-перше, у серпні 2011 в банку запустили сервіс платежів за допомогою мобільного телефону, які користувач може здійснювати, встановивши спеціальну програму. По-друге, в грудні 2011 банк запропонував більш простий у використанні сервіс мобільних платежів:

власникові картки потрібно просто зателефонувати на короткий номер і залишити доручення на здійснення платежу. Ще одну технологію банк тільки почав впроваджувати в 2011 році - спеціальний стікер *PayPass*, який кріпиться на мобільний телефон або гаманець користувача і дозволяє здійснювати безконтактні платежі через спеціальний платіжний термінал. Крім того, міжнародна платіжна система *Visa* в минулому році впровадила новий сервіс віртуальних гаманців, у якому користувач може об'єднати всі свої платіжні картки. Наявність віртуального гаманця, за задумом розробників, дозволить його власникові уникнути заповнення довгих форм при покупках онлайн. Технології дистанційних платежів розвивала у 2011 році і НСМЕП. По-перше, НСМЕП випустила для власників своїх карток спеціальну флешку, що дозволяє проводити платежі через Інтернет без наявності картки. По-друге, були випущені платіжні картки у вигляді карток *microSD*, за допомогою яких можна здійснювати платежі з мобільного телефону або комп'ютера.

Але найбільш привабливою для клієнтів стала послуга, яку банки почали активніше використовувати в 2011 році, це повернення частини коштів при розрахунках картою. За дослідженнями компанії "Простобанк Консалтинг", у кінці 2011 року такий бонус власникам "пластику" пропонували три банки з числа 50-ти лідерів за активами [8].

Шляхи вдосконалення систем масових електронних платежів в Україні:

1. Залучення найбільших банків до участі в НСМЕП, яка є загальнодержавною, надійною та використовує в роботі смарт-картки. Для цього на державному рівні потрібно прийняти рішення про фінансування витрат на модернізацію програмного забезпечення під обслуговування карток НСМЕП для можливості підключення банків до цієї системи. Ідея необхідності підтримки цієї системи з боку регулятора обумовлена, звичайно ж, тим, що засновником, ідеологом і локомотивом НСМЕП є саме НБУ (який керується, насамперед, ідеєю незалежності від жорстких правил міжнародних платіжних систем, а також питанням підвищення безпеки коштів на платіжних картах).

2. Зважаючи на обмеження використання платіжних карток НСМЕП тільки в межах України, необхідне удосконалення організації її роботи з можливістю виходу на міжнародні ринки для проведення розрахунків із використанням пластикових смарт-карт НСМЕП.

3. Використання платіжних карток НСМЕП у соціальній сфері. На сьогодні соціальна підтримка населення, яка здійснюється у формі соціальних пільг, допомоги і субсидій, є надто складною й непрозорою. Необхідним кроком на шляху до реалізації прозорого та ефективного механізму соціального обслуговування населення, контролю за адресним наданням пільг окремим категоріям громадян, удосконалення системи здійснення інших виплат соціального характеру та підвищення ефективності використання бюджетних коштів, які спрямовуватимуться на ці цілі, є запровадження в Україні електронної соціальної картки. Міністерство фінансів України створило Міжвідомчу комісію з питань запровадження електронної соціальної картки, завданням якої є вивчення міжнародного досвіду із запровадження електронної соціальної картки із застосуванням технологій різних платіжних систем. Міжвідомча комісія проводить технічний, організаційний та фінансовий аналіз передумов створення єдиної державної інформаційно-аналітичної системи обліку й управління коштами в соціальній сфері та запровадження на її основі електронної соціальної картки в Україні. Протягом десяти років Національний банк України займається питанням запровадження соціальної картки в Україні з використанням передових банківських технологій. За його участю на базі нефінансових інструментів карток НСМЕП реалізуються такі проекти соціального характеру: запровадження загальнонаціональної системи пільг для студентів, у тому числі пільгового проїзду всіма видами міського та міжміського транспорту протягом усього року (проект "Електронний

студентський квиток”); розроблення механізму та запровадження адресної соціальної допомоги на оплату житлово-комунальних послуг у грошовій формі; запровадження адресної соціальної допомоги населенню в транспортній сфері тощо. Електронна соціальна картка має бути універсальною картою, на якій розміщено соціальні, транспортні, платіжні та інші додатки, відповідати вимогам міжнародних і національних стандартів у сфері функціонування платіжних систем, мати високу надійність та захист [1].

Беручи до уваги вищевикладене, Національний банк України пропонує для вирішення державних завдань щодо соціального захисту населення використовувати єдину технологію, яка базується на внутрішньодержавній банківській платіжній системі із застосуванням смарт-карток, – технологію Національної системи масових електронних платежів.

1. Створення при банках інформаційно-консультаційних пунктів для різних категорій клієнтів, проведення виїзних семінарів представниками банків та платіжних систем із приводу можливостей використання спеціальних платіжних засобів при розрахунках за придбану продукцію, запобігання шахрайству з картками. Це необхідне з метою залучення коштів клієнтів на рахунки, проведення збільшення обсягу безготівкових розрахунків, зменшення готівкового обороту, що покращить можливості контролю з боку регулятора за рухом грошових потоків, а збільшення коштів на рахунках у банках збільшить у свою чергу можливості банків здійснювати інвестиції в економіку.

2. Зниження тарифів на операції з пластиковими картками. Однією з найважливіших “пластикових” подій 2011 року могли б стати рекомендації Антимонопольного комітету (АМКУ) щодо зниження тарифів на обслуговування пластикових карток, які направлялись до МПС. Проте всі зусилля АМКУ не призвели до відчутних результатів: за підсумками 2011 року середньоринкові витрати від масових і класичних карток платіжних систем Visa та MasterCard (за картками Maestro) збільшилися на 1–6,5%. Зокрема, за підсумками 2011 року, масові картки Visa Electron і Maestro у гривнях стали коштувати їх власникам дорожче в середньому на 2,5 грн (або 4,8%) і 1,8 грн (або 3,2%) відповідно. Visa Electron коштувала у середньому 56,8 грн, а Maestro – 58 грн. Змінилися і середньоринкові витрати від масових карток у доларах. Visa Electron подорожчала на 1,4 долара або 5,6% (до 25,7 долара), а Maestro – на 0,8 долара або 3% (до 25,4 долара) [8].

3. Для ефективного функціонування та забезпечення надійності платіжна система повинна бути розроблена з адекватним контролем несанкціонованого доступу чи втручання в дані платіжного балансу. За даними неофіційної статистики карткові шахраї щорічно викрадають в українців біля 2 млн. дол. Проблема безпеки коштів на кратках є актуальною, оскільки в Україні емітуються переважно досить дешеві картки. Тому платіжним організаціям платіжних систем та учасникам з метою забезпечення надійності та уникнення ризиків шахрайств потрібно посилити системи захисту на операції з пластиковими картками, а також активно впроваджувати емісію смарт-карток.

4. Посилення державного контролю і нагляду за діяльністю в Україні платіжних систем, зокрема за діяльністю системно важливих платіжних систем, що можуть спричиняти системні порушення на внутрішньому та міжнародному ринках, вдосконалення законодавства відповідно до міжнародних стандартів щодо надійності та ефективності платіжних систем. Міжнародні фінансові установи, зокрема Банк міжнародних розрахунків та Європейський центральний банк, визнають провідну роль платіжних систем та систем розрахунків для підтримки фінансової стабільності країни. З огляду на це та з метою сприяння безперервному та ефективному функціонуванню платіжних систем центральні банки світу розпочали здійснювати нагляд (оверсайт) за платіжними системами. Національним банком України також схвалено

Концепцію запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами, що функціонують в Україні (постанова Правління Національного банку України від 15.09.2010 № 426), яка ґрунтується на вимогах законодавства України, враховує рекомендації міжнародних фінансових організацій щодо нагляду (оверсайта) за платіжними системами та системами розрахунків та досвід центральних банків розвинутих країн світу. Нагляд (оверсайт) за платіжними системами – діяльність центрального банку з моніторингу, оцінювання платіжних систем та в разі необхідності ініціювання змін щодо їх діяльності з метою забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування відповідних систем.

Національний банк під час оцінювання платіжної системи має приділяти особливу увагу:

- здатності платіжної системи надавати швидкі, безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки з метою створення сприятливих умов для функціонування фінансових ринків та економіки загалом;
- ефективності і надійності схем взаєморозрахунків за проведеними операціями з переказу коштів;
- дієвості політики управління ризиками, яку проводить платіжна організація платіжної системи тощо [3].

З огляду на те, що протягом останніх років на вітчизняному ринку спостерігається активний розвиток МПС, створених нерезидентами, їх членами та учасниками є переважна більшість банків України, а також те, що кількість та суми трансграничних і внутрішньодержавних операцій, які здійснюються з використанням МПС в Україні, щорічно збільшуються, об'єктами нагляду (оверсайта) Національного банку мають бути члени та учасники МПС, створених нерезидентами, які уклали з платіжними організаціями цих систем відповідні договори.

Національний банк під час нагляду (оверсайта) за МПС, їх членами та учасниками має співпрацювати з центральними банками країн, на території яких зареєстровано платіжну організацію відповідної системи. Здійснення НБУ нагляду (оверсайта) за платіжними системами сприятиме надійному та ефективному функціонуванню платіжних систем, виявленню та попередженню проявів ризиків у платіжних системах, захисту інтересів користувачів платіжних систем та підтримки довіри до платіжних систем з метою поширення безготівкових розрахунків. Упровадження Національним банком нагляду (оверсайта) за платіжними системами є нагальною потребою для забезпечення належного функціонування платіжних систем в Україні.

5. Для подальшого успішного розвитку національного карткового ринку необхідно впровадити концепцію єдиного національного платіжного простору (ЄНПП) в Україні з пріоритетом вітчизняних правил щодо всіх внутрідержавних операцій за платіжними картками. Концепцію розроблено ініціативною групою за участю Української міжбанківської Асоціації членів платіжних систем “ЕМА” з ініціативи банків, банківських асоціацій та окремих експертів у галузі електронних розрахунків. Основою концепції є положення, що всі операції, здійснені в межах України із застосуванням емітованих вітчизняними банками платіжних карток усіх платіжних систем, розглядаються як внутрішньодержавні й повинні підпорядковуватися національним правилам та бути технологічно оброблені (процесовані) в Україні за повним операційно-розрахунковим циклом (маршрутизація авторизаційних запитів, обчислення клірингових сальдо, розрахунки з банками-учасниками). Це дасть можливість населенню здійснювати операції з платіжними картками, випущеними українськими банками, на кожному українському терміналі чи банкоматі.

Основні принципами єдиного національного платіжного простору:

- використання відкритих міжнародних стандартів персоналізації карток і передачі даних (ISO, EMV);
- установлення єдиних національних операційних правил на ринку платіжних карток;

– наявність єдиного національного клірингового центру для обробки всіх внутрішньодержавних операцій;

– виконання Національним банком України функції єдиної розрахункової установи;

– запровадження єдиних міжбанківських комісій (interchange fee) для аналогічних карткових продуктів різних брендів, єдиних клірингових тарифів;

– визначення єдиної еквайрингової мережі, що забезпечуватиме прийом карток усіх національних і міжнародних брендів у всій торговельній мережі.

Таким чином, у разі впровадження Концепції в життя картковий бізнес в Україні буде повністю прозорим для всіх його учасників, включаючи держателів карток. Сьогодні, наприклад, держатель картки МПС, знімаючи готівку у банкоматі (особливо “чужому”), фактично не знає суму комісії, яку буде з нього вираховано за здійснення операції (така інформація мала б виводитися на екран банкомата до її здійснення), як, до речі, невідомий держателю картки курс, за яким МПС здійснюють конвертацію валют у разі, коли валюти карткового рахунку та платежу різні. Іншою суттєвою перевагою, окрім прозорості, буде суттєве зниження операційних витрат банків, можливість здійснювати карткові операції за єдиними тарифами та правилами. Діяльність МПС Visa та Master Card в Україні (сумарна частка вітчизняного ринку карткових платежів понад 90%) є непрозорою і перебуває за межами контролю українських банків, які не мають жодного впливу, зокрема, на правила, тарифи та сервісні процедури МПС [9]. Головна роль у реалізації концепції єдиного національного платіжного простору має належати Національному банку України, який розробляє, узгоджує з банками та затверджує національні правила і стандарти проведення операцій з використанням платіжних карток і подання їх на внутрідержавний кліринг та встановлює правила і процедури врегулювання спірних ситуацій між банками-учасниками.

Зараз у країнах євросони на завершальній стадії перебуває формування SEPA (Single European Payments Area, Єдина Європейська Платіжна Зона) – єдиного платіжного простору в євро, який надаватиме можливість європейському громадянину здійснювати грошові перекази в межах зони євро з єдиного банківського рахунку, з використанням єдиного набору платіжних інструментів, з однаковими часовими обмеженнями, з такою ж простотою, вартістю та рівнем безпеки, як і в межах національного ринку. Під час впровадження Концепції в життя слід врахувати також і досвід створення SEPA (протоколи, процедури та ін.), адже український платіжний простір не може бути ізольованим від європейського.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Як показав проведений аналіз, активне збільшення у населення кількості карток, особливо міжнародних платіжних систем, не призводить до зростання частки безготівкових розрахунків через недостатню його поінформованість та упереджене ставлення до цих фінансових інструментів. Платіжні картки не виконують сповна покладені на них функції платіжних засобів, за допомогою яких клієнт оплачує необхідні йому товари і послуги, значна частина карток залишається для їх

власників виключно інструментом отримання готівки через банкомат. Удосконаленню операцій із пластиковими картками сприятиме розвиток національної системи масових електронних платежів (НСМЕП), яка використовує надійні та безпечні смарт-карти. Стрімкий розвиток НСМЕП можливий за рахунок подальшого приєднання до системи нових членів, стабільності банківської системи, збільшення довіри населення до банків, розширення інфраструктури прийняття платіжних карток. Реалізація концепції ЄНПП дасть змогу гармонізувати національний ринок платіжних карток, прискорити його розвиток, створити сучасну платіжну та розрахункову інфраструктуру, побудувати ефективну й надійну систему внутрішньодержавних розрахунків, збільшити частку безготівкових розрахунків, що принесе користь усім учасникам ринку.

Список використаної літератури:

1. Використання Національної системи масових електронних платежів у соціальній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=75962>.
2. Діяльність платіжних систем на ринку України в 2011 році // Вісник НБУ. – 2012. – №3. – С. 12-17.
3. Концепція запровадження нагляду (оверсайта) за платіжними системами в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73881>.
4. Міжбанківська конференція УкрКарт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcard.com.ua/ukr/news/1110100.html>.
5. Міжнародні карткові платіжні системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=41430&cat_id=41429.
6. Підсумки роботи НСМЕП У 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=74257>.
7. Резніченко Є. Власники “пластику” все частіше розплачуються ним в Інтернеті: огляд ринку платіжних карт для фізосіб на 28 лютого 2012 року [Електронний ресурс] / Є. Резніченко. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/stati/derzhatelyi_plastika_vse_chasche_rasplachivayutsya_im_v_internete_obzor_rynka_platizhnyh_kart_dlya_fizlits_na_28_fevralya_2012_goda.
8. Резніченко Є. Інноваційний рік: огляд ринку пластикових карт за 2011 рік [Електронний ресурс] / Є. Резніченко. – Режим доступу: http://www.prostobank.ua/plastikovye_karty/stati/innovatsionnyy_god_obzor_rynka_plastikovyh_kart_za_2011_god.
9. Степаненко В. Щодо Концепції запровадження в Україні Єдиного національного платіжного простору [Електронний ресурс] / В. Степаненко. – Режим доступу: http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1686&menu=22&Itemid=69.

КРИХОВЕЦЬКА Зоряна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Наукові інтереси:

- проблеми розвитку ринку фінансових послуг,
- стан і перспективи розвитку банківської системи.

Надійшла до редакції: 12.04.2012